

TÜRKİYE'DE NOGAYCA ÇALIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

Öğr. Gör. Pelin EKŞİ*

ÖZ: Nogayca Güney batı Rusya'da konuşulan *ayak-tavlı/Kıpçak* gurubunda tasnif edilen bir Türk dilidir. Türkiye'de özellikle Nogayların tarihi coğrafi dağılımı ve Nogay edebiyatı araştırma konusu olmuştur. Ancak Nogayların dili üzerine yapılan çok fazla yayım yoktur. Bu çalışma Nogay dilini inceleyen yayımları kısaca tanıtmak üzere kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk dilleri, Nogayca, araştırma, Türkiye

A General Overview of the Published Articles on Nogai in Turkey

ABSTRACT: Nogai is a Turkic language spoken in southwestern Russia. Nogai is generally classified into the *ayak-tavlı/Kypchak* branch of Turkic languages. In Turkey, especially Nogai's history and literature and their settlements have been discussed. There has not been much research on Nogai language. The purpose of this paper is a brief overview of published articles that analyze the linguistic features of Nogai.

Key Words: Turkic languages, Nogai, research, Turkey

Giriş

Nogaylar Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türk halklarından biridir. Ancak yaşadıkları alanlar oldukça dağınıktır. Nogay Türklerinin yaşadıkları yerler; Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay Çerkez Cumhuriyeti, Stavropol ve Dağıstan'dır. Ayrıca Romanya, Kırım ve Türkiye'de de Nogay Türkleri bulunmaktadır. Tarihte büyük ve güçlü devletler kurmalarına rağmen günümüzde sayıları azdır. Nogaylar 20. yüzyılın başına kadar göçmen bir toplum olarak yaşamışlardır¹.

Geçmişte çok zengin sözlü edebî gelenekleri olan Nogaylar, “kara söz” adını verdikleri mensur eserlerden ziyade manzum eserlere önem vermişlerdir. Sözlü edebiyat geleneği içinde yer alan türler; destanlar, yır-

* Yeditepe Üni. Eğt. Fak. TDE Öğretmenliği Böl. peksi@yeditepe.edu.tr

¹ Nogaylar hakkında daha ayrıntılı bilgi için başvurulabilecek kaynaklara bir örnek: Alpargu 2007.

lar (türküler), takpaklar (atasözleri), deyimler, yumaklar (bilmeceler), ertegiler (masallar) vb.dir. Bu eserlerden günümüze ulaşanlar çok azdır².

Nogay Türkleri, Arap harflerini 15. yüzyıldan itibaren kullanmaya başlamışlardır. Stavropol bölgesinde yer alan bir arşivde 19. yy.'a ait, Nogayca yazılmış Arap harfli 7000'den fazla evrak bulunmaktadır. Nogaylarda yazılı edebiyat ise 20. yüzyılın başlarında teşekkül etmiştir. 1928'e kadar Arap alfabesini kullanan Nogay Türkleri, bu tarihte Latin alfabesine geçmişlerdir. 1938 yılından itibaren Kiril alfabesini kullanmaya başlamışlardır (Akbaba 1998).

Nogayların dili, *ayak/tavlı- Kıpçak* grubunda yer alan çağdaş Türk lehçelerinden biridir. Yazı dili bakımından kalabalık olan bu grubu ilk hecedeki geniş yuvarlak ünlülerle /ş/ ünsüzünün durumu bakımından 3 alt gruba ayırmak mümkündür. Buna göre, örneğin *koş-* fiili ilk grupta *kuş-*, ikinci grupta *kos-* üçüncü grupta *koş-* olacaktır. Nogayca *ikinci* grupta yer almaktadır (Tekin-Ölmez 1999: 112-115).

Nogaycanın üç ağzı bulunmaktadır: Dağıstan'da ve Kuma ile Terek Irmaklarının aşağı kısımlarında Kara Nogay ağzı, Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde ve Mineralny Vodı bölgesindeki Kanglı köyünde Ak Nogay ağzı, Stavropol bölgesinde ise Merkez Nogay ağzı kullanılmaktadır (Menges 1959: 434-484; Tavkul 2006)³.

Türkiye'de Nogayca Üzerine Yayımlanmış Çalışmalar

Türkiye'de Nogayca üzerine çok fazla çalışma yayımlanmamıştır⁴. Çağdaş Türk dillerini tasnif eden çalışmalarda tanıtıcı birkaç cümle ile

² Nogay Edebiyatı'ndan örnekler için bk. (BULGAROVA vd 2002).

³ Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri* kitabında sadece Nogaycanın "Ak Nogay" ve "Kara Nogay" ağızlarından bahsetmekte, Merkez Nogaycaya değinmemektedir.

⁴ YÖK Tez Merkezi'nin veri tabanında 7 yüksek lisans ve 2 doktora çalışması tespit edilmiştir. Bunlar; Mustafa Yıldız, *Nogay Halk Yırları (Metin-Gramer)* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Konya 1997, (Bu çalışma daha sonra kitap olarak Kömen yayınlarında yayımlanmıştır); Oğuz Doğan, *Kazak Nogay ve Kırım Çöl Türkçesindeki Atasözleri ve Bunların Şive ve Ağız Yönünden Değerlendirilmesi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996; Ayten Atay, *Nogay Türkçesi Grameri*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1998, Nesrin Güllüdağ, *Nogay Türkçesi Grameri (Nogaylar-Dil Özellikleri-Metin-Sözlük)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1998; Dilek Ergönenç, *Nogay Türkçesinde Fiil*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998; İhsan Kalenderoğlu, *Nogay Türklerinin Mamay Destanı*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001; Özlem Ateş, *Paşadağı Bölgesi Nogay Ağzı*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2004; Dilek Ergönenç, *Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı*

anılması dışında Nogaylar hakkındaki araştırmaların sosyoloji, tarih ve edebiyat alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan özellikle Nogay edebiyatı üzerine olanlar, Nogay dilinin söz varlığından örnekler içermesi bakımından, dil araştırmaları için de kaynak teşkil etmektedir.

Çağın başına kadar göçebe hayat yaşayan Nogayların güçlü bir sözlü edebiyat geleneği vardır. Nogay atasözleri, bu kültürün bir unsuru olarak ilk kez Saadet Çağatay tarafından ele alınmıştır (Çağatay 1961). Çağatay, makalesinde Osmanov’un Nogayca atasözleri kitabından derlediği temasal olarak iyilik-kötülük ve erdem üzerine olan atasözlerine yer vermiştir. Söz konusu atasözlerinin Nogaycanın dil özelliklerini yansıtmasına dikkat etmiştir. Makalenin sonunda, atasözlerinin içinde geçen kelimeleri, fonetik ve morfolojik açıdan kısaca değerlendirmiştir.

Nogay atasözlerini ele alan bir başka yazar İlhan Çeneli’dir. Çeneli, makalesinde *Nogay Halkının Takpakları Em Aytuvları* (Nogay Halkının Atasözleri ve Deyimleri) adlı kitaptan ve Baskakov’un sözlüğünden seçtiği 734 atasözünü ve Türkçe çevirisini iki ayrı liste hâlinde sunmuştur. İki atasözünün ise Divan-ı Lugati’t-Türk ve Eski Uygurcada tespit ettiği eski biçimini vermiştir. Ancak dil özellikleri açısından herhangi bir değerlendirme yapmamıştır (Çeneli 1985).

Nogaycayı konu edinen çalışmaların başında yine Çağatay’ın bir eseri yer almaktadır. 1972 yılında yayımlanan *Türk Lehçeleri Örnekleri II- Yaşayan Ağız ve Lehçeler*’in II. Bölümü *Nogaylar ve Dilleri* adlı makaleyle başlar. İlk iki paragrafta kısaca Nogayların etnik kimliği, yaşadığı coğrafya ve Nogaycanın Genel Türkçede hangi bölükte yer aldığı belirtilir. Çağatay’a göre yazı dilleri daha önce Genel Türki dili, halk dili ise 1972 itibariyle Kazan, Kırım lehçesine ve Karakalpaklara çok yakındır. Kıpçakların Arel-Hazer grubuna girer. Özellikle Astrahan civarı, Kazan lehçesinden ayrılmamıştır.

Çağatay, daha sonra kısaca Nogaycada görülen fonetik ve morfolojik özellikleri sıralar. (İlk hecede /e/ sesi “yer, men”; c->y- “F. can>yan gibi)

Makalenin sonunda Kalmıkova’dan alıntılanmış dört hikâye ve bu hikâyelerden seçilmiş kelimelerden oluşan sözlük yer alır.

Bu çalışma ayrıntılı bir incelemeden ziyade kısa bir tanıtımdır.

Dillerinde Tasvir Fülleri, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005; Derya Derin Paşaoğlu, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye’deki İskânları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2009. Sayılan bu yüksek lisans ve doktora tezlerinden sadece Oğuz Doğan ve Derya Derin Paşaoğlu’nun çalışmaları erişime açıktır.

Ayten Atay, *Nogay Türkçesinde Hâl Eklerinin Zarf Yapma İşlevi Üzerine*⁵ başlıklı makalesinde, durum eki ulanmış ve kalıplaşarak zarf işlevi kazanmış Nogayca sözcüklere örnekler getirmektedir. İsim çekim ekleri ulanmış kimi sözcüklerin yeni anlam kazanması Genel Türkçede görülen bir özelliktir. Atay, her durum eki için bir kalıplaşma örneği verirken, diğer Türk dillerindeki benzer biçimleri de göstermiştir. Ancak kaynakçasında, yurtdışında yayımlanmış bilimsel makale ya da eser bulunmamaktadır. Bu tür bir çalışmada hiç olmazsa Baskakov'un sözlüğünden yararlanılmış olması gerekirdi, düşüncesindeyiz.

Mustafa Yıldız, *Nogay Türkçesinin Söz Varlığındaki Divanu Lugati't-Türk Kaynaklı Oğuzca Kelimeler*⁶ adlı makalede Divanu Lugati't-Türk'te Oğuzca olarak kaydedilmiş bugün Nogayca sözlükte yaşadığını tespit ettiği kelimeleri sunmuştur. Bu kelimelerin Kaşgarlı'nın eserinde tespit edilmesi onları "Divanu Lugati't-Türk kaynaklı" olarak vasıflandırmak için yeterli midir, tartışılabilir. Bu kelimelerin eski Türkçe biçimlerinin de araştırılması ve değerlendirmede göz önüne alınması gerekirdi, kanısındayız.

Akademik çalışmalarının çoğu Nogayca ve Nogay edebiyatı üzerine olan Nesrin Güllüdağ⁷ ise, *Nogay Türkçesinde İsim Çekim (Hâl) Ekleri* makalesinde Nogaycada işletme eklerini ve işlevlerini incelemiş, çokluk ve soru ekini de ele almıştır (Güllüdağ 2002).

Hasan Eren, *Türk ansiklopedisinin 22. cildinde Nogay Türkçesi veya Nogayca* başlığıyla, Çağdaş Türk dillerini nasıl isimlendirmek gerekti-

⁵ Geniş bilgi için bk. Ayten Atay, "Nogay Türkçesinde Hâl Eklerinin Zarf Yapma İşlevi Üzerine", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar 2001, S. 11.

⁶ Geniş bilgi için bk. Mustafa Yıldız, "Nogay Türkçesinin Söz Varlığındaki Divanu Lugati't-Türk Kaynaklı Oğuzca Kelimeler", *Turkish Studies*, V. 4/3 Spring 2009, s. 2322-2336.

⁷ Nesrin Güllüdağ'ın "(Güllüdağ 2002)" dışında Nogay Türkleri, dil ve edebiyatlarıyla ilgili çalışmaları şunlardır: "Nogay Türkleri ve Edebiyatı", *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, Ağustos 1997, S. 16, 1989-2003; "Nogay Türkleri", *Yeni Türkiye, Türkler* Ankara 2002, 556-564; "20.yy. Nogay Edip ve Şairleri", *Celâl Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Manisa 1997, s. 294-301; "Nogay Atasözleri", *Diriözler Armağanı, Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, (hzl. M. Fatih Köksal-A. N. Baykoca), Ankara 2003, s. 329-352; "Nogay Edebiyatı Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Şora Batır Destanı", *Diriözler Armağanı, Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, (hzl. M. Fatih Köksal-A. N. Baykoca), Ankara 2003, s. 415-436; Mustafa Şenel'le ortak çalışması "Nogay Edebiyatının Tarihî Seyri", *Karadeniz Araştırmaları* C. 1, S. 1, 2004, s. 58-81.

ği konusundaki farklı görüşlere gönderme yaptığı maddede, bu dili ana hatlarıyla tanıtmıştır.

Talat Tekin ve Mehmet Ölmez tarafından yazılan *Türk Dilleri-Giriş* kitabında da Nogayca kısaca tanıtılmıştır. Burada Nogayların yerleşim alanı ve nüfusu hakkında kısaca bilgi verilmiş; Nogay alfabesi ve Nogaycanın belli başlı ses ve biçim özellikleri gösterilmiştir (Tekin-Ölmez 1999: 112-115).

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I ‘de de Nogaycadaki fiil basit çekimine dair örnekler bulmak mümkündür. Burada Genel Türkçe-deki tüm basit fiil çekim biçimleri lehçe lehçe ele alınmıştır (TDK 2006)⁸.

Son dönemde Nogayca hakkında en çok yayımı Dilek Ergönenç Akbaba yapmıştır. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi de dâhil olmak üzere ilmi çalışmalarını Nogayca üzerine yoğunlaştıran Ergönenç, A. B. Ercilasun’un editörlüğünü üstlendiği *Türk Lehçeleri Grameri*’nde de “Nogay Türkçesi” maddesini yazmıştır (Akbaba 2007: 623-678). Bu çalışmayı ele almadan önce Ergönenç’in diğer makalelerine kısaca değinelim.

*Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler*⁹ adlı makalede, bu iki lehçe arasında ortak kökene dayanan, ancak anlam kaymasına uğramış sözcükler ele alınmıştır. Nogayca 9 eserden taranan kelimeler Türkçe kökenli ve alıntı olmak üzere iki gruba ayrılmış, alfabetik olarak dizilip; Eski Türkçedeki ya da kaynak dildeki biçimiyle birlikte verilmiştir. Ayrıca diğer Türk dilleri için yapılan benzer çalışmalar da zikredilmiştir.

“*Nogay Türkçesinde yat- Yardımcı Fiilinin Kip ve Tasvir Fiili Olarak Kullanılışı*” (Akbaba 2007b) makalesi, -A/-y ve -(I)p zarf fiil ekli asıl fiillerle birleşerek tasvir fiili olarak kullanılan ve bunun yanı sıra şimdiki zaman kipi de oluşturan yat- fiilini konu edinir.

Ergönenç’in *Türk Lehçeleri Grameri*’nde yer alan çalışması ise Nogay Türkçesinin gramer özelliklerini içerir.

Makale; sırasıyla Giriş, Nogay Türkçesi Transkripsiyon Alfabesi, Ses Bilgisi, Yapım Ekleri, İsim, Sıfat, Zamir, Zarf, Fiil, Edat, Nogay Türkçesi Metinleri ve Kaynaklar olmak üzere 12 ana bölümden oluşmaktadır. Her bölüm çeşitli alt başlıklara ayrılmıştır (Akbaba 2007: 623-678).

⁸ Bahsedilen çalışma Türk dil kurumu tarafından yürütülen bir proje olup, proje başkanları Ahmet B. Ercilasun-Leyla Karahan-Ş. Haluk Akalın ve M. Fatih Kirişçioğlu olup çalışmadaki Nogay Türkçesi ile ilgili malzemeyi hazırlayan Enver Mahmut’tur.

⁹ Geniş bilgi için bk. Akbaba 2007.

Ergönenç'in özellikle Nogayca yazılmış gramer kitaplarından istifa ettiği bu yazıda *Giriş* bölümü dışında dipnot kullanmadığı için alıntıları takip edememekteyiz.

Giriş kısmında Nogayların tarihi özetlenmiştir. Nogay edebiyatı ve yazı dili hakkında kısa bilgi verilmiştir.

"Nogay Türkçesi Transkripsiyon Alfabeti" bir tablo halinde ve işaretlerle ilgili bir iki açıklamayla birlikte sunulmuştur.

Ses bilgisinde, Nogaycanın Türkiye Türkçesinden farklı yönleri ortaya konmuştur. Aşağıda alıntılanan örnekler ise düzeltilmesi gerekenlerdir:

ç>ş için E.T. korkunç= N. korkınış verilmiş. Oysa E.T. biçim *korkınç* veya *korkınçığ* olarak geçer (Clauson 1972: 654- 657).

E.T.çag= N.şak denmiş. E.T.'de çag yoktur. Eğer kast edilen zaman birim anlamı ise bu E. T. çak olmalıdır. Zira kelime sonunda /g/ sesini koruyan Tuvacada da "çak" biçimi görülür (Clauson 1972: 404).

ş>s için E.T. beş, eşit- kapalı e ile gösterilmeliydi, ayrıca E.T. eşid- (Clauson 1972: 257) olmalı.

g>y için verilen E.T. ügil- E.T. dendiğine göre "birikmek, yığılmak" anlamında *ükil-* olmalı (Clauson 1972: 106).

p>b için verilen E.T. yapuş- *yapış-* olmalı (Clauson 1972: 880).

Ses olaylarında *benzeşme*, *ünsüz ikizleşmesi*, *ünsüz tekleşmesi*, *ünsüz düşmesi*, *ünsüz türemesi*, *göçüşme* ve *hece kaynaşması*na birkaç örnek verilmiş, bu ses olaylarının hangi koşullarda oluştuğuna dair bir değerlendirme yapılmamıştır.

Ekler kısmındaysa örnek kelimelerin tabanlarıyla ekleri ayrılmasızın ve fonetik bir değişiklik oluşmuşsa belirtilmeden sadece belli başlı ekler tanıtılmıştır. Örneğin isimden isim yapan ekler kısmında benzerlik eki *-dAy* verilmemiştir. Ancak zaman zarfları bölümünde bu ekle oluşturulmuş biçimlere yer verilmiştir: *munday (böle)*, *onday* (öyle) vd.

İsim bölümünde önce çokluk ve iyelik ekleri belirtilmiş ardından çekim ekleri ele alınmıştır. Ayrıca ad durum ekleri sadece fonetik yönleriyle belirtilmiştir. İşlevleri konusuna değinilmemiştir.

Zaman eklerinin ardından fiilimsilere geçilmiştir. Cümle diziminde ise isim ve sıfat tamlamalarına yer verilmiştir.

Akbaba, ayrıca *Nogay Türkleri Edebiyatı* adlı Nogayların edebiyat geleneği hakkında genel bilgi veren bir makale de yazmıştır (Akbaba

1998). Nogayların gelenekleri ile ilgili bir çalışması da vardır¹⁰. 2009 yılında Grafiker yayınlarından *Nogay Türkçesi Grameri-Ses ve Şekil Bilgisi* adlı kitabı yayımlanmıştır. Ancak makale, söz konusu eserin yayımından önce yayına hazırlandığından bu kitap değerlendirilememiştir.

Sonuç

Nogayca, üniversitelerde hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerini bir yana bırakırsak; hakkında çok da fazla çalışma yayımlanmamış bir Türk lehçesidir. Diğer pek çok lehçenin sözlüğünü Türkçe olarak bulmak mümkünken Nogayca için bu tür bir çeviri veya yayın faaliyeti gerçekleştirilmemiştir. Nogay Edebiyatı da Türkiye’de çok fazla tanınmamaktadır. Yine de özellikle 1990’lı yıllardan itibaren genç araştırmacılar arasında Nogaycaya ilginin arttığı görülmektedir. Bazı araştırmacıların akademik faaliyetlerini tümüyle bu alanda yürütmesi, Nogaycanın ayrı bir uzmanlık dalı olarak yaygınlaşması için olumlu bir gelişmedir.

KAYNAKÇA

- AKBABA, D. E. (2007), “Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler”, *Bilig*, Yaz 2007, S. 42.
- AKBABA, D. E. (2007a), “Nogay Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. A Bican Ercilasun), Ankara, s. 623-678.
- AKBABA, D. E. (2007b), “Nogay Türkçesinde yat- Yardımcı Fiilinin Kip ve Tasvir Fiili Olarak Kullanılışı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* (Özel Sayı), Ankara.
- AKBABA, D. E. (1998), “Nogay Türkleri Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 4, Ankara.
- AKBABA, D.E. “Nogay Türklerinde Ölüm İle İlgili İnançlar ve Ağıtlar”, *Millî Folklor*, S. 80, 2008, s. 77-84.
- ATAY, Ayten (2001), “Nogay Türkçesinde Hâl Eklerinin Zarf Yapma İşlevi Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar 2001, S. 11, TDK, Ankara.
- BASKAKOV, N.A. (1963), *Nogayisko- Russkiyi Slovar*, Moskova 1963.
- BAVBEK, O. (1986), “Nogay Türkleri”, *Türk Kültürü*, Mart 1986.
- BULGAROVA vd 2002), “Nogay Edebiyatı”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C. 21, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- CLAUSON, Sir G. (1972), *An Etimological Dictionary of Pre- Thirteen Century*. Oxford.

¹⁰ Geniş bilgi için bk. Akbaba 2008: 77-84.

- ÇAĞATAY, S. (1961), “Nogay Atasözleri’nden Birkaç Örnek” (M. OSMANOV, Nogayskoye Nareçiyeye, (Petersburg, Ak. Nauk 1883), *TDAY Belleten*, Ankara, [1962] 1961.
- ÇAĞATAY, S. (1972), *Türk Lehçeleri Örnekleri II, Yaşayan Ağız ve Lehçeler*, DTCF, Ankara.
- ÇENELİ, İ. (1985), “Nogay Atasözleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul.
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin (2002), “Nogay Türkçesinde İsim Çekim (Hâl) Ekleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar-2002, S. 13, TDK, Ankara.
- MENGES, K. M. (), “*Die Aralo- Kaspische Gruppe*” Fundemanta I.
- NOGAY, S. (2007), “Nogay Türkleri”, *Nogay*, Ocak-Şubat-Mart 2007.
- RAMSTEDT, G. J. (1952), *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft II Formenlehre*, (hzl. P. Aalto), Helsinki.
- RAMSTEDT, G. J. (1957), *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft I Lautlehre*, (hzl. P. Aalto), Helsinki.
- RAMSTEDT, G. J. (1966), *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft III Register*, (hzl. P. Aalto), Helsinki.
- RÄSÄNEN, M. (1949), *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen*, Helsinki.
- RÄSÄNEN, M. (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der TürkSprachen*, Helsinki.
- TAVKUL, U. (2003), “Kafkasyadaki Nogay Tatarlarının Etno-Politik Durumları Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme”, *Kırım Dergisi*. S. 11.
- TAVKUL, U. (2006), “Kafkasya’da Konuşulan Türk Dilleri”, *Kırım Dergisi*, S. 15.
- TEKİN, T-ÖLMEZ M. (1999), *Türk Dilleri Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.